

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Лантух І. В. До історіографії голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні // Матеріали міжнародної конференції молодих істориків. – Харків, 1994. – С. 215 – 219.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ГОЛОДОМОРУ 1932—1933 рр. В УКРАЇНІ

В історії радянської держави було багато трагічних сторінок. Всі вони були приховані від народу. І лише за умови так званої перебудови почали про деякі з них говорити.

Трагедія голоду 1932—1933 років — одна з найстрашніших в усій історії українського народу. Партійно-державні керівники того часу саме поняття «голод», що адекватно відображало стан справ у багатьох районах республіки, обминали. У виступах на різного рода партійних форумах мова йшла тільки про «труднощі з харчами», «кіпські справи з хлібозаготівлею» тощо. Навіть зразу після голодомору, на початку 1934 р. керівник комуністів України П. Постишев на XVII з'їзді ВКП(б) звітував лише про «великі успіхи КП(б)У в сільському господарстві», визнавая, водночас, що репресії в попередні роки були вирішальним методом партійного керівництва. Але ані слова про голод та смерть людей від голоду. І з того часу — заборона казати, писати про голодомор 1932—1933 років. Тільки людська пам'ять зберігала, передавала попереднім поколінням відомості про голодомор, що прийшов на землю України в час, коли комуністична партія, як керуюча сила, вела народ в царство соціалізму.

Лише коли про голод стали з'являтися публікації істориків, живі свідки розповідали про найстрашніші часи свого життя, керівництво компартії України змушено було якось реагувати. І ось в січні 1990 р. з'являється постанова ЦК КПУ про голод 1932—1933 років на Україні.

Склалася ще невелика історіографія по данному питанню. Одним з перших почав досліджувати цю складну тему С. В. Кульчицький. Йому належить декілька публікацій, які безпосередньо відносяться до висвітлення народної трагедії.

С. В. Кульчицький видав як науково-популярні, так і дослідницькі роботи з цієї проблеми¹.

Наше ознайомлення з існуючою літературою про голод 1932—1933 рр. дозволяє зробити, насамперед, такий висновок. Перші роботи носили, головним чином, так би мовити, інформаційний характер. Їх автори вважали за необхідне сповістити громадськості про трагедію, яка спіткала народ нашої республіки при керівній ролі комуністичної партії, яка вела по шляху «соціалі-

¹ *Кульчицький С. В.* 1933: Трагедія голоду. К., 1989; *Кульчицький С. В., Шаталіна Е. П.* Становище дітей на Україні у 1931—33 рр. (Документальна розповідь) К., 1989; *Кульчицький С. В.* Трагічна статистика голоду. В кн.: Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. К., 1990; *Кульчицький С. В., Максудов С.* Втрати населення України від голоду 1933 р. // *УІЖ*, 1991, № 2; *Кульчицький С. В.* між двома війнами (1921—1941 рр.) // *УІЖ*, 1991, № 9.

стичного будівництва». Серед таких «інформаційно-просвітницьких» праць слід назвати книгу Кульчицького С. В. «Трагедія голоду»¹. Але і в них автори намагалися вказати на причину цього соціального лиха, масштаби та наслідки.

Згодом з'явилися роботи С. В. Кульчицького і інших істориків, де робилась спроба більш ґрунтовніше дослідити причини голодомору, число жертв, та демографічні наслідки голоду. Як на наш погляд, саме ці питання є найважливішими в вивченні цієї проблеми, вони стоять в центрі уваги дослідників, як і те, що по них відмічається розбіжність серед істориків, висвітлюючих цю тему.

На закаті свого існування, як керівної сили суспільства, ЦК Компартії України в постанові про голод 1932—1933 років безпосередньою причиною його визнав «примусове, з широким застосуванням репресій, проведення згубної для селянства хлібозаготівельної політики», що голод був «наслідком злочинного курсу Сталіна та його найближчого оточення (Молотов, Каганович) щодо селянства»².

Це, на наш погляд, так би мовити, «найм'якша» точка зору з питання причин голодомору, що спіткала український народ.

Йї протистойть найбільш суворіша точка зору: «Сталін навмисне спланував голод, або П. Постишев був його організатором. Він був штучний у тому плані, що трагедії можна було б запобігти, знизивши квоти розверстки і плани індустріалізації»³. В межах цієї позиції робиться також наголос на те, що голод був «засаделегідь спланованою Москвою антиукраїнською акцією етноциду»⁴. Оскільки Москва пов'язувала українське селянство з українським націоналізмом як загрозою своїм імперським інтересам, тому «голод запланувала Москва для винищення українського селянства як національного бастиону. Українських селян нищили не тому, що були селянами, але тому, що були українцями-селянами»⁵.

Але відомі архівні матеріали, якими взмозі сьогодні користуватися дослідники, дають підставу говорити, що саме економічні та політичні чинники стали причиною голоду. При цьому, безумовно, не можна ігнорувати національні аспекти проблеми. Тут мова йде про те, що Сталін та його оточення, переконавшись у повному провалі своїх планів насильницької колективізації, що призвела до глибокої кризи в сільськогосподарському виробниц-

¹ *Кульчицький С. В.* 1933: Трагедія голоду. К., 1989.

² Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. К., 1990, с. 3—4.

³ Цит. по кн.: Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів, с. 96.

⁴ Цит. по кн.: Сторінки історії Компартії України. Запитання і відповіді. К., 1990, с. 162.

⁵ Див. Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів, с. 99.

тві, почали шукати винних, формуючи «постать ворога»: Якщо в Росії це був, зрозуміло, куркуль, то в Україні до нього додався ще і націоналість. Більше того, саме у націоналізмі вбачалася головна небезпека і причина провалів у сільському господарстві. Про це свідчить, зокрема, виступ П. Постишева на XVII з'їзді ВКП(б), де було зазначено, що «націоналістична контрреволюція зіграла виняткову роль у створенні і поглибленні кризи в селянському господарстві»¹.

Великодержавна, шовіністична спрямованість сталінської національної політики, безумовно, не могла не позначитися на масштабах катастрофи. Дійсно, постать ворога, винного з точки зору партійно-радянського керівництва у провалі хлібозаготівель, на Україні виступала в двох обличчях — куркуля і націоналіста. Мабуть це і дало підставу С. Дяченко застосувати терміни «геноцид» та «холокост» для визначення характеру голоду 1932—1933 років на Україні².

Лише широкомасштабний процес пошуку нових джерел, їх вичення дасть можливість підтвердити або спростувати останню точку зору на причину голодомору.

Друге питання, на якому спостерігаються різні точки зору, стосується кількості загиблих від голоду. В 1988 р. газета «Правда» (центральный орган ЦК КПРС) помістила матеріал бесіди з істориком В. П. Даніловим, який досліджував колективізацію. Він піддав критику радянологів, що «приписували суцільній колективізації сільського господарства знищення 13 млн. селян, в тому числі більше 7 млн. чоловік, загиблих від голоду»³. Визнав, що наукових досліджень радянських істориків-демографів на той час ще не було, В. П. Данілов назвав число жертв голоду в 3—4 млн. чоловік, ніяк при цьому не обґрунтовуючи такі дані⁴.

В закордонній літературі містяться різні оцінки, які підраховані «на очі» і розбігаються в межах від одного до десяти мільйонів чоловік⁵.

Насамперед, слід відзначити аргументовану спробу С. В. Кульчицького дослідити, наскільки це було можливо, трагічну статистику голодомору⁶.

Історія поколінь відображається в демографічній статистиці, тому аналіз її даних здатний виявити кількісні характеристики злочину сталінщини. Тому С. В. Кульчицький звернувся до матеріалів переписів 1926 і 1939 років. Демографічні наслідки голоду

¹ XVII съезд ВКП(б) 26 января — 10 февраля 1934 г. Стенографический отчет. М., 1934, с. 70.

² Дяченко С. Страшний місяць пух-кутень//Огонек. 1989, № 27. С. 24.

³ Правда, 16 сентября 1988 г.

⁴ Там же.

⁵ Боффа Джузеппе. История Советского Союза. В двух томах. Т. 1. М., 1990. С. 372.

⁶ Кульчицький С. В. Трагічна статистика голоду. В кн.: Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. С. 66—85.

обчислюються порівненням кількості населення на дві дати по обидві сторони 1933 р.

Аналізуючи демографічні втрати, С. В. Кульчицький користувався обліком народжень й смертей, що вели відділу ЗАГС. У 1933 р. статистичний облік у сільській місцевості різко погіршився через дезорганізацію всього життя. Як зазначає цей дослідник, якби статистика за 1933 р. була такою ж доброякісною, що і в попередні роки, питання про демографічні наслідки голодомору вже б не існувало як наукова проблема.

Ретельний аналіз демографічної статистики, зроблений С. В. Кульчицьким, свідчить про те, що прямі втрати населення України від голоду 1932 р. становлять 150 тис. чол., а від голоду 1933 р. — 3—3,5 млн. чоловік¹. Але демографічні наслідки голоду не обмежуються прямими втратами. Треба мати на увазі і ненароджених. За розрахунками цього історика, повні демографічні втрати, включаючи катастрофічне зниження народжуваності у сільській місцевості сягають у 1932—1934 рр. — 5 млн. чоловік².

На наш погляд, дуже важливе і те, що С. В. Кульчицький звернувся до статистики смертності в національному розрізі. Це дало йому змогу впевнено заявити, що люди гинули залежно від місця проживання, а не від національності. В цій статті міститься і такий висновок, що геноцид цілив своїм вістрем не в українців як таких, а в сільське населення³.

Молдавське, польське, німецьке і болгарське населення, що мешкало на терені України, майже повністю проживало в селах, тому постраждало від голоду не менш українців.

Другий дослідник голодомору В. І. Марочко наголошує, що наслідки голоду не треба зводити лише до числа жертв, хоча остаточна кількість загинувших ще не встановлена. Не слід забувати, вказує він, і про економічні та морально-політичні наслідки трагедії⁴.

В історичній літературі існують також різні точки зору на те, коли саме почався голод, коли розпочався масовий голодомор, та коли він набув апогея. Пишуть про голод 1933 р.⁵, 1932—1933 рр.⁶, 1931—1933 рр.⁷.

В деяких працях хронологічні межі голоду зведені лише тільки до зими 1932—33 р.⁸. Але це не витримує ніякої критики.

¹ *Кульчицький С. В.* Трагічна статистика голоду. В кн.: Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. С. 66—85.

² Там же. С. 78.

³ Там же. С. 79.

⁴ *Марочко В. І.* Голод на Україні (1931—1933 рр.): причини та наслідки// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 1, 1991, с. 59—69.

⁵ *Панчук М. І.* Злочин Сталіна та його оточення// Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.

⁶ Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.

⁷ *Марочко В. І.* Голод на Україні (1931—1933 рр.): причини та наслідки// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки, вип. 1. 1991.

⁸ *Колганов А. И.* Путь к социализму. Трагедия и подвиг. М., 1990, с. 123.

Документи свідчать, що вже в вересні 1931 р. був голод в багатьох районах республіки, який весною 1932 р. набув значного поширення¹. Тільки прихід літа відвернув у 1932 р. його дальше поглиблення. Однак, новий, вже нищівний голод стояв на порозі, який лютував з осіні 1932 р. по кінець 1933 р.

Навіть один і той же дослідник в різних статтях дає різні дати стосовно початку масового голодомору. Так, в статті «Трагічна статистика голоду» С. В. Кульчицький пише, що масовий голод розпочався у лютому 1933 р.², а в другій своїй статті «Між двома війнами (1921—1941 рр.)», він вказує, що це почалося з березня 1933 р.³.

С. В. Кульчицький вважає, що найвищої точки голодомор досяг у літні місяці 1933 р.⁴. А в передумові до збірника «Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів» відмічається, що пік цього страшного лиха припав на весну — літо 1933 р.⁵

Цей огляд історичної літератури з проблеми голодомору в Україні дає підставу зробити такий висновок: дана проблема потребує свого подальшого вивчення. Лише ретельне дослідження документів та матеріалів дасть змогу написати історію голодомору 1931—1933 рр. в Україні.

Л. А. ЧУВПИЛО

ИЗ ИСТОРИИ ИНДОЛОГИИ В ХАРЬКОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ: Д. Н. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСКИЙ

Видным ориенталистом-индологом, известным не только в Харькове, но и за его пределами, был ординарный профессор по кафедре сравнительного языкознания и санскрита Харьковского университета Дмитрий Николаевич Овсянико-Куликовский (1853—1920). Он родился 23 января 1853 г. в м. Каховка, Таврической губернии в дворянской семье (более подробно см.: 1, с. 229—230). Среднее образование получил в Симферопольской классической гимназии (окончил курс в 1871 г.), а высшее — в Новороссийском университете на историко-филологическом факультете. Окончил курс со степенью кандидата в 1876 г., представил кандидатское сочинение «О языке Повести временных лет». В 1877 г. был оставлен при Новороссийском университете и отправился за границу для приготовления к кафедре сравни-

¹ Український історичний журнал, 1989. — № 7. — С. 99—108.

² *Кульчицький С. В.* Трагічна статистика голоду, с. 68.

³ *Кульчицький С. В.* Між двома війнами (1921—1941 рр.). Сторінки історії України ХХ століття, К., 1992. С. 90.

⁴ Там же.

⁵ Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів, с. 8.